

IKKINCHI JAHON URUSHI VA UN DAN KEYINGI DAVRDA AFG'ONISTONDA MAORIFNING RIVOJLANISHI

Do'smatova Oltinoy Tursun qizi

Termiz davlat universiteti jahon tarixi kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8053259>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Afg'oniston davlatida maorifning rivojlanishi, madaniy-ma'rifiy sohalarda amalga oshirilgan ishlar, Afg'onistonning ta'lim sohasida erishgan yutuqlari va natijalari haqida so'z yuritilgan.

Bundan tashqari, Afg'onistonda maktablarning holati, konstitutsiyaga oid amalga oshirilgan tadbirlar, ikkinchi jahon urushi va undan keying davrda Afg'onistonda ta'lim tizimining rivojlanishi masalalariga urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: Afg'oniston, ta'lim tizimi, islohotlar, pedagogika o'quv yurtlari, savodsizlikni tugatish, madaniy va savdo-iqtisodiy aloqalar.

РАЗВИТИЕ ПРОСВЕЩЕНИЯ В АФГАНИСТАНЕ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ И ПОСЛЕ НЕЕ

Аннотация. В данной статье рассказывается о развитии образования в афганском государстве, о проделанной работе в культурно-просветительской сфере, о достижениях и результатах Афганистана в сфере образования. Кроме того, акцент делается на вопросах состояния школ в Афганистане, мер, принятых в соответствии с Конституцией, развития системы образования в Афганистане во время Второй мировой войны и после нее.

Ключевые слова: Афганистан, система образования, реформы, педагогические учебные заведения, ликвидация неграмотности, культурные и торгово-экономические связи.

DEVELOPMENT OF EDUCATION IN AFGHANISTAN DURING WORLD WAR II AND BEYOND

Abstract. This article covers the development of the maorif in the state of Afghanistan, the work done in the cultural and educational spheres, the achievements and results of Afghanistan in the field of Education. In addition, Afghanistan emphasized issues of the state of schools, implemented constitutional measures, World War II, and the development of the educational system in Afghanistan during the post-war period

Key words: Afghanistan, education system, reforms, pedagogical educational institutions, termination of illiteracy, cultural and trade and economic relations.

Afg'onistonning ushbu davrgacha bo'lgan tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ta'lim tizimi, madaniyat va maorif tushunchalari deyarli juda sekin tadrijiy rivojlanish bosqichlarini bosib o'tganligini guvohi bo'lamiz. Faqatgina XX asrning 20-30-yillariga kelib, amir Omonullaxonning sa'y-harakatlari natijasida birmuncha islohotlar o'tkazilganligini ko'rishimiz mumkin.

Afg'onistonda ikkinchi jahon urushi yillarida ta'lim tizimining rivojlanishi sekinlashdi. Maorif vazirligi 1940-yilga kelib 1938-yilda qabul qilingan 5 yillik ta'limni rivojlantirish dasturini qayta ko'rib chiqishga majbur bo'ldi. Bu bilan aholining o'ziga to'q qismlari ta'lim olishi mumkinligi yana birinchi o'ringa chiqdi.

Urush yillarida maktab ta'limida pedagog kadrlarga bo'lgan talab yana kuchaydi. Lekin o'qituvchilarning soni avvalgi yillarga qaraganda ko'paygan edi. Yashash sharoitining og'irlashgani tufayli ko'plab malakali o'qituvchilar maktabni tashlab ketdilar, ularning o'rnini esa quyi darajada bilim olgan kadrlar bilan to'ldirildi. 1957-yilda Kobulda nashr etilgan Maorif Vazirligining 50-yillar hisobotida „o'qituvchilar qayerda bor bo'lsa, hammasi yig'ildi“ deb ko'rsatilgani ham buni tasdiqlaydi[9.669]. Kobul va Qandahor pedagogika o'quv yurtlarida o'quv kurslari tezlashtirildi. 1940-yilda bu kurslarni bitirgan 215 ta bitiruvchi boshlang'ich maktablarga jo'natildi[7.198]. O'qituvchilarni malakasini oshirish uchun bir qator tadbirlar amalga oshirildi, shulardan biri 1945/1946-yillarda Kobulda o'qituvchilar malaka oshirish kechki kurslarining tashkil qilinishi bo'ldi. Bu kurslar ikki bo'limdan iborat bo'lgan: ularning biri boshlang'ich maktab o'qituvchilarini tayyorlagan, ikkinchisi to'liqsiz o'rta ta'limga yo'naltirilgan. Ta'lim pedagogika bilim yurtining mas'ul bo'limi dasturi asosida olib borilgan.

Afg'onistonda pushtu tili o'qituvchilari uchun bir qancha kurslar faoliyat yuritgan. Maorif vazirligining buyrug'iga ko'ra xalq ta'limi tizimida ishlaydigan barcha o'qituvchi va xizmatchilar bo'sh vaqtlarida haftada 3 marta bir soatdan pushtu tili kurslariga borishlari shart edi. Pushtu tili bo'yicha tekshiruv imtihonida 6 balldan past baho olgan o'qituvchilarning maoshi 6% ga pasaytirilishi belgilab qo'yildi.

1941/1942-yillarda barcha boshlang'ich maktablarda o'qish muddati 6 yillik qilib belgilab qo'yildi. 5 va 6-sinflar uchun 1942/1943-yillarda 54 ta yangi maktablar ochilgan.

Urush yillarida katta yoshli aholi o'rtasida savodsizlikni tugatish bo'yicha kurslarning ishlashi davom ettirildi. Bu kurslar armiyada ham tashkil etildi. Afg'on hukumati chet eldan ham malakali mutaxassislarni ta'lim jarayoniga jalb etgani uchun ularga mahalliy kadrlarga qaraganda ko'proq mablag' sarflagan. Chunki ular o'z maoshlaridan norozi bo'lsalar, xohlagan vaqtda shartnomani tugatib, mamlakatdan ketishi mumkin bo'lgan. 1944-yilda Maorif vazirligi Britaniya Hindistoni hukumatiga litseylarga ingliz tilida dars o'tish uchun o'qituvchilar guruhini jo'natishni so'rab murojaat qildi.

Yosh avlodning dunyoqarashining shakllanishiga bu vaqtda ham ruhoniylarning ta'siri kuchli bo'lgan. O'quv dasturida avvalgidek diniy fanlar keng o'rin olgan edi. 1944-yilda diniy ta'lim tizimi Kobuldagi musulmon qonunshunoslari diniy seminariyasi bilan to'ldirildi. „Seminariyani tashkil etishdan maqsad, - deyiladi Maorif vazirligining hisobotida, - zamonaviy bilimga ega ulamolarni va maktablar uchun diniy o'qituvchilarni tayyorlashdir“. Seminariyada o'qish muddati 3 yil bo'lib, 1944-yilda 80 ta o'quvchi qabul qilingan[5.53].

Ikkinchi jahon urushidan so'ng Afg'onistonda maorif rivolaniyoshining yangi bosqichi boshlandi. Bunga sabab Afg'oniston iqtisodiyotida birmuncha o'sishning kuzatilishi bo'ldi. Urushdan keyingi davrda afg'on jamoatchiligi orasida xalq ta'limi tizimini kengaytirish va mamlakatda aholi savodsizligiga barham berish uchun chiqishlar tez-tez takrorlanib turdi. Ma'rifatparvarlikning maqsadlari „Vish Zalmiyon“ („Uyg'oq yoshlar“) nomi ostida mashhur bo'lgan ijtimoiy harakatlar dasturida o'rin olgan edi. Uning a'zolari jaholat va madaniy qoloqlikni tugatishga chaqirdilar. 50-yillarda, xususan, 5 yillik reja qabul qilingandan so'ng ma'rifatparvarlikda ma'lum o'sish kuzatildi. Bunga birinchi navbatda xalq ta'limga ajratilgan mablag'larning ko'payganligi sabab bo'ldi.

Bu paytga kelib Afg'onistonda ta'lim sohasida G'arb davlatlari bilan hamkorlikning kuchayganligini kuzatishimiz mumkin. Ayniqsa, AQSh va Angliya mutaxassislarining mamlakat

ta'lim tizimiga ko'plab jalb qilinishi va ularning ko'magida kadrlar tayyorlash tizimining yaxshilanganligi diqqatga sazovor hodisa bo'ldi. Ammo maktab va litseylarda xorijda nashr etilgan darsliklardan foydalanilishi oqibatida afg'onlarning o'ziga xosliklari o'quvchilarga o'rgatilmagan va biroz tushunmovchilik tug'dirgan[8.225].

Afg'onistonda professional-texnik o'quv yurtlariga o'quvchilarni yig'ishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelindi. Shu sababli Maorif vazirligi professional-texnik maktablarga hunarmandlarning farzandlarini qabul qilish haqida qaror chiqardi. Maorif vazirligi professional-texnik maktablarda o'qiydigan o'quvchilarning sonini ko'paytirish uchun 1946-yilda Kobulda 5 ta to'liqsiz o'rta maktab tashkil qildi. Ularning har birida 100 o'ringa mo'ljallangan pansionati ham mavjud edi. Bu maktablarda Kobul aholisidan 200 bola, Qandahor, Hirot va Mozori-Sharifdan 300 bola o'qirdi. Professional maktablarni bitiruvchilar shunga qaramasdan baribir kam edi. 1946-yilda mexanika maktabini – 14 ta, qishloq xo'jaligini – 19, tibbiyot – 13, farmasevtikani – 15 va sanitarlar maktabini – 65 ta o'quvchi bitirdi[5.64].

Afg'onistonning madaniy hayotida 1946-yilda Kobul universitetining tashkil qilinishi muhim voqea bo'ldi. Uning tarkibida tibbiyot, yuridik, siyosiy fanlar, gumanitar va tabiiy fanlarni o'z ichiga olgan fakultetlar mavjud edi. 1946-yilda meditsina fakultetini 8 ta talaba tugatgan[1.100]. Fakultet qoshida laboratoriyadan tashqari, zamonaviy jihozlar bilan jihozlangan tajriba kasalxonasi ishlab turgan. 1948-yilda universitetning butun kutubxonasida 4000 tom kitob jamlangan. Kobul universiteti talabalari oyiga 50-100 afg'oniy stipendiya ham olganlar[10.191]. Kobul universiteti xorij oliy o'quv yurtlari bilan musahkam aloqada bo'lgan.

1956-yilda Maorif vazirligi Kobul universitetiga islom tarixi, falsafa va arab adabiyotidan ma'ruza o'qish uchun misrlik ma'ruzachilarni taklif qildi. Ko'plab taniqli ma'rifatchilarni o'z ichiga olgan Afg'on madaniy delegatsiyasi so'nggi yillarda Sovet Ittifoqi, XXR, Polsha, Janubiy Koreya va boshqa davlatlarda bo'ldi. O'z navbatida ko'plab davlatlarning madaniy delegatsiyalari Afg'onistonda ham bir necha bor bo'ldilar.

Mamlakatga tashqi kuchlarning – SSSR, Xitoy va AQShning katta ta'siri ziyolilar orasida so'l va liberal qarashlarning yoyilishiga olib keldi. Qayta jonlangan Islom dunyosi bilan bo'lgan aloqalar esa Kobul Universitetining Ilohiyot fakulteti negizida “Musulmon yoshlari” radikal harakatining tuzilishiga olib keldi. Dovud ichki va tashqi siyosiy muammolar majmuini hal etishning uddasidan chiqolmadi va 1963 yilda iste'foga chiqarildi[3.155].

Zohirshoh boshqaruvi davrida afg'on jamiyatini zamonaviylashtirish borasida islohotlar o'z natijasini bergan. Zohirshoh hukumronligi davrida hukumatga ko'plab chet el maslaxatchilar taklif etildi birinchi zamonaviy unversitetga asos solindi. Zohirshoh davrida ayollar ta'lim olish va saylash imkoniyatiga ega bo'ldilar, shohning oila a'zolari hukumatda biror bir mansabni egallashni man etildi. Yevropa bilan madaniy va savdo-iqtisodiy aloqalarni kuchaytirdi. Sanoatni rivojlantirish qishloq xo'jaligini yangilash borasida chora tadbirlar amalga oshirildi. Ayollarga chodra o'rash majburiyati bekor qilindi. Afg'oniston davlatchilik tarixida aynan XX asrning 50-60 yillarida o'zining rivojlanish bosqichining hamma sohalarida ancha yuksalishi kuzatilgan va o'zining tinch totuv davrini boshidan o'tkazgan[6.289].

Zohirshoh Yevropa bilan madaniy va savdo-iqtisodiy aloqalarni kuchaytirdi. Uning mashhur iborasi bor edi: “Qur'onda Alloh ilmiy-texnikaviy taraqqiyotga qarshi deb aytilmagan, shunday ekan nega bunga harakat qilmasligimiz kerak”. Zohirshoh hukumronligi davrida Afg'onistonda ko'plab o'zgarishlar olib borildi. Aynan shu davrda 1964- yil 1 oktabrda

Afg'onistonda shoh tomonidan tasdiqlangan yangi Konstitutsiya kuchga kirdi. Bu Afg'oniston davlatchiligi tarixidagi uchinchi Konstitutsiya edi (birinchi Konstitutsiya. 1923 yil [2.69], ikkinchi Konstitutsiya. 1931 yil qabul qilingan) [4.21]. Aynan shu davrda madaniyat sohasida qator islohotlar amalga oshirildi. 1959 yil ayollarga chodra o'rash majburiyati bekor qilindi. O'tkazilgan islohotlar afg'on jamiyati sinfiy tuzilishida bir qancha o'zgarishlarga olib keldi. Milliy burjuaziyaning iqtisodiy mavqei mustahkamlandi. Afg'onistonning yangi konstitutsiyasi butun sud tizimini qayta tashkil qilishni nazarda tutgan. Sud organi faoliyatining huquqiy asoslarini kuchaytirish ruhoniylarning sud tizimidagi ta'sirini cheklashga qaratilgan. Afg'onistonning yangi Konstitutsiyasi mamlakatni rivojlantirish borasidagi kuchli progressiv qadam bo'ldi.

Urushdan keyingi davr mustaqil Afg'oniston maorifini rivojlantirishda muhim bosqich hisoblanadi. Bu davr ta'limning barcha sohalarida islohotlar qilinganligi bilan xarakterlanadi. Mamlakatda boshlang'ich maktablarning soni ikki marta ortdi, yangi o'rta va professional texnik maktablar va katta yoshli aholi o'rtasida savodsizlikni tugatish bo'yicha bir qancha kurslar tashkil qilindi. Qishloq tumanlarda ta'limni yaxshilashga erishildi. Bu Afg'oniston jamiyatining keyingi rivojlanishi uchun juda katta samara keltirdi, desak xato qilmagan bo'lamiz.

REFERENCES

1. Barfield, Thomas. *Afghanistan: A Cultural and Political History*. – Princeton Uni Press, 2010. – P.100.
2. В.Н. Дурденевский, Е.Ф.Лудшувейт, *Конституции Востока*, Госиздат. – Л., 1926. – С.68-73.
3. Коргун В. Н. *Формирование и эволюция политической системы современного Афганистана 1919-1999 гг.: Дис. ... докт. ист. наук*. – М., 2000. – С.155.
4. “Конституции государств Ближнего и Среднего Востока”, ИЛ. – М., 1956. – С.13-28.
5. Т.И.Кухтина. *Просвещение в независимом Афганистане*. – М., 1960. – С.53.
6. ¹ مارشال شاه ولی. یادداشت‌های من. Morshol Shoh Vali. *Yoddoshthoyi man (Esdaliklarim)*. – Kobul, 1959. – S.289.
7. محمد سليمانخان. خلاصه تاريخ وطن. Muhammad Sulaymonxon. *Xulosaye torixe vatan (Vatan tarixi xulosalari)*. – Kobul, 1920. – S.198.
8. H.Penzl. *Modern language instruction in Afghanistan*. – London, 2002. – P.225.
9. تاريخ افغانستان. جلد سوم. Torixe Afg'oniston (Afg'oniston tarixi). T.3. – Kobul.: Anjo'mane torixe Afg'oniston, 1336/1957. – S.669.
10. S.M.Shah. *Trade with Afghanistan*. – London, 2008. – P.191.
11. Rahmonov, M. (2023). TRADITIONAL LIFESTYLE OF THE TOKCHI PEOPLE OF SURKHAN OASIS. *Modern Science and Research*, 2(4), 720-722.
12. Rahmonov, M. (2023). Surxon vohasi toqchi qavmlari hududiy joylashuvining ilmiy tahlili. *Марказий Осиё тарихи ва маданияти*, 1(1), 341-344.
13. To'Rayev, S. G. O. G. L., & Raxmonov, M. X. O. G. L. (2022). BX KARMISHEVA TADQIQOTLARIDA SURXON VOHASI YUZ URUG'LARINING ETNIK TAVSIFI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(1), 43-51.

